[2023] 2 एस. सी. आर. 229

भूमि संपादन जिल्हाधिकारी आणि इतर

वि.

बी. एस. डिलियन आणि इतर

(दिवाणी अपील क्रमांक 1597 / 2023)

मार्च 13,2023

[एम. आर. शाह आणि सी. टी. रविकुमार, जे. जे.]

भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसन अधिनियम, 2013-कलम 24 (2)-भूमि संपादन, जेव्हा कालबाह्य झाले असे मानले जाते-तथ्यांच्या आधारे, 1992 मध्ये विषय जमिनीच्या संदर्भात दिलेला निर्णय-2006 मध्ये जमिनीचा ताबा घेण्यात आला आणि ताब्यात घेण्याची कार्यवाही तयार करून ताबा डी. डी. ए. कडे सुपूर्द करण्यात आला-खाजगी प्रतिवादी-याचिकाकर्त्याने याचिका दाखल करून कलम 24 (2) च्या पार्श्वभूमीवर विषय जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण कार्यवाही कालबाह्य असल्याचे घोषित करण्याची मागणी केली- पुणे महानगरपालिकेच्या प्रकरणावर अवलंबून असलेल्या उच्च न्यायालयाने असे म्हटले की

अधिग्रहण कालबाह्य झाले आहे-टिकाऊपणा-आयोजितः टिकाऊ नाही-पुणे महानगरपालिका 24 (2)-उच्च न्यायालयाने दिलेला आदेश रद्द केला जातो आणि बाजूला ठेवला जातो.-भूमि संपादन कायदा, 1894.

इंदूर विकास प्राधिकरण वि. मनोहरलाल आणि इतर.

(2020) 8 एस. सी. सी 129:[2020] 3 एस. सी. आर. 1-अनुसरण केले

पुणे महानगरपालिका आणि अन्र. वि. हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर. (2014) 3 एस. सी. सी 183: [२०१४] १ एस. सी. आर. ७८३-संदर्भित

न्यायनिर्णय कायदा संदर्भ

[2020] 3 एससीआर 1 : अनुसरण केले: परिच्छेद 3

[2014] 1 एससीआर 783 : परिच्छेद 2,1 मध्ये संदर्भित

दिवाणी अपील अधिकारक्षेत्र 2023 चे दिवाणी अपील क्र. 1597.

याचिका (सी) क्रमांक 2916/2015 मध्ये नवी दिल्लीतील दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या दिनांक 15/02/2016 च्या निकाल आणि आदेशावरून.

अतुल कुमार, अव्स काद्यान, राजीव रंजन, अमिताभ रंजन, राहुल पांडे, श्रीमती अर्चना कुमारी, श्रीमती स्वीटी सिंग, श्रीमती रचिता काद्यान, अर्जदारांचे वकील

विक्रमजीत बॅनर्जी, ए. एस. जी., एन. एस. वशिष्ठ, ज्योती कटारिया, वरुण कपूर, स्मिता मान, अशोक माथूर, सुमित बन्सल, मनीष पालीवाल, राजीव कुमार घवाना, रणजित सिंग दलेर, डी. व्ही. खत्री, मन्सूर अली, टी. व्ही. एस. राघवेंद्र श्रेयस, मनिका त्रिपाठी, ईशान शर्मा, मनीष वशिष्ठ, आशुतोष कौशिक, नितीन मिश्रा, मुकेश कुमार वर्मा, विकास गुप्ता, वुझमल नेहरू, अंकित गुप्ता, सत्य प्रकाश गौतम, राजेश कुमार चौरसिया, जयदीप मलिक, नितेश धनकर, सुजीत कुमार, महेश चौरसिया, झीशान अंजुम, आशुतोष भारद्वाज, सुरजित सिंग, आकाश, विश्वपाल सिंग, वकील जाब देणारासाठी.

न्यायालयाचा निर्णय **न्यायमूर्ती एम. आर. शाह**, यांनी दिला

1. दिल्ली उच्च न्यायालयाने लेखी याचिका (सी) क्रमांक 2916/2015 मध्ये नवी दिल्ली येथे दिलेल्या आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेशामुळे व्यथित आणि असमाधानी वाटल्याने, ज्याद्वारे उच्च न्यायालयाने उक्त रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि असे घोषित केले आहे की संबंधित जमिनीशी संबंधित अधिग्रहण हे भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसन कायदा, 2013 (यापुढे "कायदा, 2013" म्हणून संदर्भित) च्या न्याय्य नुकसान भरपाई

आणि पारदर्शकतेच्या कलम 24 (2) च्या आधारे कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते, भूमि संपादन जिल्हाधिकारी आणि अन्न यांनी सध्याच्या अपीलाला प्राधान्य दिले आहे.

2. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेशावरून असे दिसते की, भूमि संपादन कायदा, 1894 च्या कलम 11 अंतर्गत (यापुढे 'कायदा, 1894' म्हणून संदर्भित) संबंधित जमिनीच्या संदर्भात दिलेला निर्णय 19.06.1992 पर्यन्त देण्यात आला होता. अपीलकर्त्यांच्या म्हणण्यानुसार आणि उच्च न्यायालयासमोरच्या प्रतिवादात म्हटल्याप्रमाणे, अपीलकर्त्यांच्या वतीने हे विशिष्ट प्रकरण होते की संबंधित जमिनीचा ताबा 21.04.2006 वर घेण्यात आला आणि ताब्यात घेण्याची कार्यवाही तयार करून जागीच डी. डी. ए. कडे सोपवण्यात आला. तथापि, वरील बाबी असूनही आणि या न्यायालयाच्या पूर्वीच्या निर्णयावर पुणे महानगरपालिका आणि इतर विरुध्द हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर, (2014) 3 एस. सी. सी. 183, अवलंबून राहून उच्च न्यायालयाने रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि घोषित केले आहे की संबंधित जमिनीशी संबंधितचे संपादन अधिग्रहण कायदा, 2013 च्या कलम 24 (2) अंतर्गत कालबाह्य झाले आहे.

2.1 पुणे महानगरपालिका आणि इतर (वर नमूद केलेल्या) प्रकरणातील या न्यायालयाचा निर्णय, ज्यावर उच्च न्यायालयाने आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश पारित करताना मोठ्या प्रमाणात भरवसा ठेवला होता, त्यानंतर या न्यायालयाने इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध

मनोहरलाल आणि ओआरएस. (2020) 8 एस. सी. सी 129 खंडपीठाच्या घटनापीठातील निर्णयात रद्दबातल ठरवला आहे. या न्यायालयाच्या घटनापीठाने परिच्छेद 365 आणि 366 मध्ये असे निरीक्षण नोंदवले आहे आणि असे म्हटले आहेः

> "**365.** परिणामी, पुणे महानगरपालिकेत हा निर्णय घेण्यात आला. [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 सी. सी. 183] याद्वारे रद्द करण्यात आले आहे आणि इतर सर्व निर्णय ज्यामध्ये पुणे महानगरपालिका . [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 विरुद्ध सी. सी. 183] प्रकरणाचा आधार घेतला आहे, तेही रद्द करण्यात आले आहेत. श्री बालाजी नगर निवासी संस्थेचा [श्री बालाजी नगर निवासी संस्था विरुद्ध टी. एन. राज्य, (2015) 3 विरुद्ध सी. सी. 353] हा निर्णय आहे. हा चांगला कायदा आहे असे म्हणता येणार नाही, तो फेटाळला जातो आणि त्यानंतरचे इतर निर्णयही फेटाळले जातात. इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध शैलेंद्र [(2018) 3 विरुद्ध सी. सी. 412] या प्रकरणात, कलम 24 (2) च्या तरतुदीशी संबंधित पैलू आणि 'किंवा' हे 'ना' किंवा 'आणि' म्हणून वाचावे लागेल की नाही हे विचारार्थ ठेवण्यात आले नव्हते. त्यामुळे सध्याच्या निकालातील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर तो निर्णयही लागू होऊ शकत नाही.

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदींनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायद्यांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहील.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अश्या बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर

कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२)

अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायद्यानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत

होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

3 इंदौर विकास प्राधिकरणाच्या (उपरोक्त) प्रकरणात या न्यायालयाने दिलेल्या कायद्याला हाताशी असलेल्या खटल्यातील तथ्यांना लागू करणे आणि विशेषतः, जेव्हा येथे

अपीलकर्त्यांनी-मूळ प्रतिवादींनी असा दावा केला की संबंधित जमिनीचा ताबा 11.07.2008 वर घेण्यात आला होता, तेव्हा कायदा, 2013 च्या कलम 24 (2) अंतर्गत कोणतीही चूक मानली जाणार नाही. या परिस्थितीत, उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश टिकू शकत नाही आणि तो रद्द करण्यास आणि बाजूला ठेवण्यास पात्र आहे आणि त्यानुसार तो रद्द केला जातो आणि बाजूला ठेवला जातो.

त्यानुसार ह्या अपीलाला मंजूरी दिली.खर्चाबद्दल आदेश नाही.

इतर काही प्रलंबित अर्ज असल्यास तो देखील याद्वारे निकाली काढला जातो.

निधी जैन अपील मंजूर

(साहाय्य : अभिषेक प्रताप सिंग , LCRA)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्याण हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापारकरीत विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करिता वैध मानला जाईल.